

Hogescholen en hbo in historisch perspectief

Ad van Bommel

Belangrijke jaartallen

- 1682 Start opleiding beeldende kunst te Den Haag (de eerste kunst-opleiding in het hbo)
- 1785 Oprichting eerste zeevaart opleiding op hbo-niveau (te Amsterdam)
- 1797 Oprichting eerste hbo-opleiding tot leraar (te Groningen: 'kweekschool')
- 1847 Oprichting 'Inrichting van Handel en Nijverheid' te Amsterdam (één van de eerste economische hbo-opleidingen)
- 1848 Oprichting eerste technische hbo-opleiding (te Rotterdam)
- 1878 Oprichting opleiding ziekenverpleegster te Amsterdam (één van de eerste gezondheidszorgopleidingen in het hbo)
- 1899 Oprichting 'Opleidingsrichting voor Socialen Arbeid' te Amsterdam (de eerste gedrag-en-maatschappij opleiding in het hbo)
- 1919 Wet op het Nijverheidsonderwijs (incl. een deel van het hbo)
- ca. 1925 Oprichting eerste landbouwopleidingen in het hbo (te Groningen en Deventer)
- 1963 Wet op het Voortgezet Onderwijs (gehele hbo onder overheidsbekostiging gebracht)
- 1975 Oprichting overlegorgaan HBO-raad
- 1983 Schaalvergroting, Taakverdeling en Concentratie in het hbo (STC-operatie)
- 1985 Nota Hoger onderwijs: Autonomie en Kwaliteit (HOAK)
- 1986 Wet op het HBO/invoering naam 'hogescholen'/vorming HBO-raad nieuwe stijl
- 1989 Start HBO-visitaties (kwaliteitszorg)
- 1993 Wet op het Hoger Onderwijs en Wetenschappelijk Onderzoek (WHW)
- 1993 Eerste door HBO-raad afgesloten cao-HBO
- 1994 Hogescholen kopen 'hun' gebouwen van de overheid
- 2001 Aanstelling eerste hbo-lectoren
- 2003 Start HBO-accreditaties (kwaliteitszorg)
- 2006 Voorstel van Wet op het Hoger Onderwijs en Onderzoek (WHOO)

1 Aanleiding

Aan de ruim veertig door de overheid bekostigde hogescholen in Nederland studeren ongeveer 360.000 studenten. Twee op drie studenten in het hoger onderwijs volgen een hogere beroepsopleiding (hbo). Meer dan 35.000 mensen vallen onder de door de Vereniging van Hogescholen, de HBO-raad, afgesloten HBO-cao. De totale jaarlijkse omzet van alle hogescholen tezamen bedraagt ruim 2,5 miljard euro. Twintig jaar geleden waren er in Nederland bijna vierhonderd hbo-instellingen met nog geen 200.000 studenten. Die instellingen droegen niet de naam 'hogeschool' maar namen als 'heao', 'hts', 'kweekschool', 'conservatorium' of 'academie'. Twintig jaar geleden waren hogeschoolbesturen nog geen werkgever, waren geen eigenaar van 'hun' gebouwen. Ook hadden ze maar een heel beperkt eigen budget. Voor dit alles zorgde immers het Ministerie van Onderwijs. Daar was dan ook alle aandacht van hbo-bestuurders op gericht.

Hoe zijn de hogescholen geworden wat ze nu zijn namelijk (regionale) kenniscentra. Kenniscentra, kennisondernemingen met lectoren, waar onderzoek voor bedrijven steeds belangrijker wordt en die zorgdragen voor het up-to-date houden van competenties van mensen. Instellingen ook waar veel medewerkers een academisch opleiding hebben genoten en in een internationaal verband opereren. Wat is überhaupt hun achtergrond? Waar liggen de wortels van hogescholen en van het hbo? De voorgangers van een aantal hogescholen zijn soms al in de achttiende eeuw opgericht. Niet door de overheid maar door particulieren of door instanties als 'De Maatschappij tot Nut van 't Algemeen'. Dat komt terug in de geschiedenis van de zeven hbo-onderwijssectoren: economie, gedrag en maatschappij, gezondheidszorg, kunst, landbouw, leraren en techniek.

Kortom, het hbo van schooltje naar kennisonderneming. Die kennisondernemingen hebben zich tot doel gesteld in het bijzonder meer te investeren in:

- o de kwaliteit van het onderwijs (oa. meer masteropleidingen);
- o de professionaliteit van de medewerkers (promoties, lectoren);
- o talentontwikkeling onder meer door vergroting van hun bijdrage aan 'leven lang leren';
- o de kenniscirculatie met bedrijven en instellingen (oa. meer toegepast onderzoek voor het mkb).

2 Feiten en cijfers

Het aantal hbo-studenten is in de periode 1975-2005 bijna verdubbeld en wel van 187.000 naar circa 360.000. (De universiteiten tellen ongeveer 200.000 studenten.) Naast deze verdubbeling is het tweede opmerkelijke feit de enorme groei van het hoger economisch onderwijs. Deze veruit grootste hbo-sector met nu meer dan 125.000 studenten was in 1975 de op één na kleinste sector. Gedrag en maatschappij heeft rond 1990 een grote groei gekend maar is nu al een aantal jaren redelijk stabiel qua aantal studenten. De sector gezondheidszorg heeft een hoger dan gemiddelde groei doorgemaakt. Het landbouwonderwijs is na een aanvankelijke groei de laatste jaren sterk teruggeslagen. De lerarenopleidingen, ooit de grootste sector, zijn aanvankelijk sterk gekrompen maar stabiliseren zich de afgelopen jaren en kennen weer enige groei. Kunstopleidingen zijn in aantal studenten aanvankelijk gegroeid en sedertdien ongeveer gelijk gebleven. De technische opleidingen waren ooit de op één na grootste hbo-sector. Ze zijn weliswaar in omvang gegroeid maar bevinden zich de laatste tien jaar op een zelfde niveau van ruim 55.000 studenten.

Aantal studenten (absoluut en indexcijfers) per hbo-sector in 1975, 1985, 1995 en 2005

sectoren	1975		1985		1995		2005	
economie	7.100	100	31.800	448	75.800	1068	125.700	1770
gedrag en maatschappij	20.800	100	26.500	127	73.100	351	49.500	238
gezondheidszorg	11.300	100	22.200	196	21.800	193	30.500	270
kunst	14.800	100	19.900	135	18.300	124	19.500	132
landbouw	3.000	100	6.500	217	9.200	307	7.900	263
leraren	99.200	100	51.900	52	52.400	53	69.100	70
techniek	30.800	100	40.500	131	54.800	178	57.700	187
hbo-totaal	187.000 ^a	100	199.300 ^a	107	269.400 ^a	144	359.900 ^a	192

a) waarvan 65.300 resp. 50.300 resp. 41.000 resp. 65.100 deeltijdstudenten

Bron: HBO-raad

3 In vogelvlucht

Voor een belangrijk deel van het 'technisch' hbo-onderwijs liggen de wortels in de tweede helft van de negentiende eeuw. Die wortels zijn verbonden met het opkomen van Nederland als industriestaat. Voor een belangrijk deel van het 'niet-technisch' hbo-onderwijs liggen de wortels in de twintigste eeuw en hebben een nauwe relatie met het in de steigers zetten van Nederland als verzorgingsstaat. De stelling is te verdedigen dat de opkomst (en emancipatie) van het hbo gelijk op is gegaan met de toegenomen maatschappelijke en economische noodzaak het opleidingspeil van de (werkende) bevolking te verhogen: 'hoger onderwijs voor velen'.

In dat licht is de overheid zich in de loop van de twintigste eeuw steeds meer gaan bemoeien met het hbo. Voor een deel van het hbo was de eerste stap daartoe de Wet op het Nijverheidsonderwijs (1919). Dit in tegenstelling tot het wetenschappelijk onderwijs dat al sedert 1876 onder een wet viel: de Wet op het hoger onderwijs. De Nijverheidswet kende een tweedeling in lager en middelbaar nijverheidsonderwijs. De afstand tussen beide niveaus was groot, te groot zodat zich in de praktijk op sommige gebieden een driedeling ontwikkelde (bijvoorbeeld lts, uts en mts). De Tweede Onderwijsnota (1955) bepleitte dan ook een driedeling in lager, middelbaar en - voor het eerst zo genoemd - hoger beroepsonderwijs. In de Wet op het voortgezet onderwijs (WVO) uit 1963 werd deze driedeling geformaliseerd. Althans een deel van het huidige hbo is op te vatten als de voortzetting van het aloude middelbaar nijverheidsonderwijs. Sedert 1963 wordt het gehele hbo door het Rijk gefinancierd. Voordien was dit maar voor een deel van het hbo het geval.

In 1984 is het hbo losgemaakt uit het voortgezet onderwijs. Het verwierf formeel de erkenning van hoger onderwijs in de Wet op het hbo (WHBO) die op 1 augustus 1986 van kracht werd. Dit bracht voor hbo-instellingen (sedertdien hogescholen genoemd) veel meer handelingsvrijheid met zich mee. In één klap verdwenen overheidsvoorschriften op het terrein van het onderwijs (zoals de verplichte lessentabellen), van de examinering en van de bevoegdheden van docenten. De onderwijsinspecteur verdween van achter uit de klas. Bedoelde erkenning is verder uitgekristalliseerd in de Wet op het hoger onderwijs en wetenschappelijk onderzoek (WHW) uit 1993. Een volgende stap wordt gezet in de op stapel staande nieuwe Wet op het hoger onderwijs en onderzoek

Al enkele jaren na de WVO gingen er stemmen op om tegen de achtergrond van feitelijke en wenselijke maatschappelijke ontwikkelingen het hbo en het wo onder te brengen in één stelsel van ho-

ger onderwijs. In dit licht is door onderwijsminister Van Kemenade in 1975 gepleit voor een integrale wet op het hoger onderwijs; iets wat pas in 1993 werkelijkheid is geworden. Hij wilde bovendien dat de maatschappelijk gewenste grote toestroom van studenten ('hoger onderwijs voor velen') in het hbo zou worden opgevangen. Dit laatste in het bijzonder om de druk op het wo te verlichten en kosten te drukken (een hbo-student is goedkoper dan een wo-student). Daarvoor zou het hbo eerst een proces van schaalvergroting moeten doormaken. Op initiatief van de overheid is in 1983 de zogenoemde STC-operatie (Schaalvergroting, Taakverdeling en Concentratie) gestart. Daarbij was de gewenste minimum omvang van een hogeschool 600 studenten (voor pabo's 200)! Door die operatie zijn velen zich toen pas bewust geworden van het hbo. Immers alleen al in Amsterdam waren er meer dan twintig verschillende, kleine hbo-instellingen die toentertijd tot ongeveer vijf veel grotere hogescholen zijn gefuseerd.

De STC-operatie is officieel in 1987 afgerond maar loopt de facto nog door. Van 375 instellingen in 1983 via 88 in 1987 en 58 in 1997 naar 44 in 2006 (waarvan een aantal meer dan 30.000 studenten heeft). Rond 1990 ging het hbo meer studenten dan het wo tellen.

In al die jaren stond (en staat) voortdurend het onderwerp van al dan niet institutionele integratie van wo en hbo op de agenda. Dan diende dit weer te worden bevorderd, dan weer niet. Anno 2006 is het beleid gericht op samenwerking van institutioneel gescheiden sub-systemen: het binaire systeem.

In 1983 kreeg het hbo naast de taak 'onderwijs verzorgen' ook nieuwe taken. Erkend werd dat gelet op de eigen maatschappelijke taak en doelstelling het hbo zich voortdurend moest vernieuwen. Overigens was al duidelijk dat veel hbo-opleidingen 'een ontwikkeling naar verbreding en verdieping van hun theoretische basis vertonen'. Dit om de afgestudeerden in staat te stellen zelfstandig nieuwe ontwikkelingen bij te houden. Daar was (en is) onderzoek voor nodig. Het hbo zou dan ook toegang moeten hebben tot kennis die door het wo wordt gegeneerd. Daar waar die kennis er niet was, zou het hbo de mogelijkheid moeten hebben zelf onderzoek te doen. Dat opende, naast contract-onderwijs tevens de mogelijkheid voor contract-onderzoek.

Twee jaar later bracht onderwijsminister Deetman de spraakmakende nota 'Hoger onderwijs: autonomie en kwaliteit' (HOAK) uit. Deze nog steeds actuele nota markeert een waterscheiding in het denken over hoger onderwijs. De nota is de onderwijsvertaling van de aan het eind van de jaren zeventig van de twintigste eeuw opgekomen verandering in het denken over de relaties tussen overheid en burger. Van regulering naar deregulering en van sturing op details naar sturing op hoofdlijnen. Voor het hbo betekende dit dat, in het kader van de kwaliteitszorg, in 1989 onder de vigeur van de HBO-raad is gestart met een systeem van onderwijsvisitaties. Dit systeem is in 2003 vervangen door het accreditatie-stelsel waarvoor de Nederlands-Vlaamse Accreditatie Organisatie (NVAO) verantwoordelijk is. In de HOAK-nota werd ook nadrukkelijk ingegaan op de maatschappelijk betekenis van het stelsel van hoger onderwijs: 'Kennisverwerving, kennistoepassing en kennisoverdracht vormen een uiterst belangrijke stimulans voor de maatschappelijke en economische vooruitgang'. Het zijn zaken die centraal stonden én staan in de ambities van de hogescholen. Hogescholen hebben een lang weg afgelegd voordat werd erkend dat juist hogescholen in het bijzonder voor het mkb een zeer belangrijke kennispartner zijn. Iets wat sedert enige tijd ook actief door de overheid wordt gestimuleerd.

Zeker voor 1963 was er in het hbo sprake van een grote variëteit in opleidingsprogramma, cursusduur en (minimum) instroomniveau. Dit was een gevolg van de hele diverse geschiedenis van het hbo. Opvallend, of misschien toch ook niet, is de constatering dat een langere cursusduur meestal samen ging met een lager toegestaan minimum instroomniveau en een kortere cursusduur veelal

gepaard ging met een hoger toegestaan minimum instroomniveau. In dat laatste geval was er dikwijls wel een apart voorbereidend jaar of een aparte schakelklas. De doorsnee hbo-opleiding was toen net zoals nu vier jaar. Ten onrechte wordt dan ook weleens beweerd dat alle hbo-opleidingen voor 1986 driejarig waren en toen vierjarig zijn geworden. Slechts ongeveer 15% van de studenten volgde toentertijd een opleiding met een cursusduur korter dan vier jaar. Sedert de introductie van het bachelor-masterstelsel in Nederland in 2002 is het begrip ‘opleiding’ aan herwaardering toe. Immers studenten volgen in toenemende mate eigen studietrajecten. Dit komt tot uitdrukking in het feit dat studenten zich weliswaar in totaal voor meer dan honderd opleidingen kunnen inschrijven maar dat er in de praktijk maar ongeveer 30-35 bachelorgraden worden afgegeven. Daarnaast wordt een aantal mastergraden afgegeven; een ontwikkeling die zich zal doorzetten.

4 Wortels

Wat een universiteit is, ‘weet’ iedereen. Universiteiten hebben een lange traditie. Leiden is de oudste universiteit van Nederland en is - door Willem van Oranje - gesticht in 1575. De oudste universiteiten in West-Europa zijn die van Bologna en van Parijs (dateren uit de twaalfde eeuw. Universiteiten zijn gesticht door wereldlijke/geestelijke machthebbers en hebben altijd een sterke bemoeienis van de overheid (en de kerk) gekend.

Het hoger beroepsonderwijs in Nederland heeft een geheel andere achtergrond. Pas in de Wet op het voortgezet onderwijs van 1963 - die in 1968 en dat onder de naam Mammoetwet in werking trad - is het hbo wettelijk gezien als een afzonderlijke onderwijssector neergezet (‘emancipatie hbo’). De facto bestond het hbo als afzonderlijke sector al geruime tijd. De wortels van sommige vormen van hbo zoals de kunstopleidingen liggen al in de tweede helft van de achttiende eeuw. Daarbij gaat het voornamelijk om initiatieven van particulieren. Met de formele opheffing van de gilden in 1818 kwam tegelijkertijd een eind aan het met de gilden verbonden eeuwenoude ambachtelijke opleidingssysteem. In de tweede helft van de negentiende eeuw, wanneer de industrialisatie van Nederland op gang komt, zijn het opnieuw particulieren die het initiatief nemen voor wat we nu hbo zouden noemen. Het gaat dan in het bijzonder om technisch en economisch onderwijs. In het begin van de twintigste eeuw is het beroepsonderwijs een openbare voorziening geworden. In de loop van die eeuw zijn bijna alle ooit uit particulier initiatief geboren vormen van hoger beroepsonderwijs onder de paraplu van de overheidsbekostiging gekomen. Vooral in de sectoren leraren, gedrag en maatschappij, en gezondheidszorg is de verzuiling een belangrijke drijfveer geweest voor de oprichting van hbo-instellingen; instellingen dus met een eigen godsdienstige signatuur.

4.1 Economie

Het door de hogescholen verzorgde economisch onderwijs is qua achtergrond uiteen te leggen in opleidingen die eertijds onder het label ‘heao’ (hoger economisch en administratief onderwijs) vielen en opleidingen die een andersoortige achtergrond hebben. Voorbeelden daarvan zijn de hotel-opleidingen en de toerisme opleidingen.

De wortels van de ‘heao-opleidingen’ liggen in het handelsonderwijs in de negentiende maar soms ook al in de achttiende eeuw. Ook hier is sprake van particulier initiatief. Een voorbeeld vormt de door Sarphati in 1846 in Amsterdam opgerichte ‘Inrigting van Handel en Nijverheid’. Het was voornamelijk avondonderwijs met een in velerlei opzichten algemeen vormend onderwijs karakter. Dit is dat ook de reden geweest waarom de handelsscholen niet werden opgenomen in de Wet op het Nijverheidsonderwijs (1919). (Ook nu nog zijn er veel niet-bekostigde economie-opleidingen op hbo-niveau zoals bijvoorbeeld SPD.) Ze werden - bij gebrek aan beter - wel opgenomen in de Wet op het middelbaar onderwijs (1937). Pas in de discussie rondom de Wet op het voortgezet

onderwijs (WVO 1963) en de Mammoetwet (1968) kwam meer zicht op de positie van het economisch en administratief onderwijs in Nederland. De WVO bepaalde dat er scholen voor lager, middelbaar en hoger economisch en administratief niveau dienden te komen. Van die laatste zou de cursusduur hoogstens vier jaar mogen zijn. Bij de vormgeving ervan is onder meer gekeken naar een aantal bestaande driejarige dagopleidingen waarin de hbs of gymnasium opleiding werd aangevuld met de voor het bekleden van hogere economische en administratieve functies benodigde kennis en inzicht. De eerste heao's kregen in 1967 toestemming van start te gaan. De cursusduur was drie jaar en het ingangsniveau minimaal havo. In den beginne waren er drie opleidingen bedrijfs-economie, commerciële economie en economisch-juridisch. Het aantal heao's nam na 1970 sterk toe. Met de geweldige belangstelling van studenten - vooral na 1980 - voor dit type onderwijs nam ook het aantal verschillende opleidingen toe. Dat leidde er toe dat in 1992 het totale aanbod aan hoger economische opleidingen is geherstructureerd. Inmiddels waren de opleidingen - voor zover ze dat al niet waren - in 1986 allemaal vierjarig geworden.

Naast de hiervoor bedoelde opleidingen kent het hoger economisch onderwijs opleidingen in de sfeer van onder meer het hotelwezen, toerisme, facilitaire dienstverlening en journalistiek. Al deze opleidingen hebben een unieke geschiedenis en zijn voor het merendeel ontstaan uit particulier initiatief vanuit de betreffende maatschappelijke sector zelf. In 1985 was de cursusduur van sommige opleidingen drie en van andere vier jaar.

Momenteel is het aanbod aan opleidingen voor het overgrote deel samengebracht in vijf grote clusters: economics, commerce, business administration, recht en communicatie. Het hoger economisch onderwijs is qua studentenaantallen veruit de grootste sector in het hbo.

4.2 Gedrag en maatschappij

Tegen de achtergrond van de tijdgeest kwam in 1899 te Amsterdam de 'Opleidingsrichting voor Socialen Arbeid' van de grond; een particulier initiatief met name bedoeld voor vrouwen die sociaal werk tot vak of levensdoel wilden kiezen. De leerlingen dienden tenminste 23 jaar te zijn. De opleiding duurde twee jaar en bevatte ook praktische vorming. Nadien kwamen er ook op andere plaatsen in Nederland, onder de naam 'School voor Maatschappelijk Werk', toentertijd nog niet gedifferentieerde opleidingen van inmiddels drie jaar van de grond. Tegen de achtergrond van maatschappelijke veranderingen werden die scholen rond 1960 omgedoopt tot 'Sociale Academies'. Tezelfdertijd werd het opleidingsaanbod langzamerhand uitgebreid en de cursusduur van alle opleidingen werd van overheidswege in 1963 landelijk gelijkgeschakeld en verlengd tot vier jaar. Inmiddels mochten toen ook studenten die nog niet beroepsmatig in het maatschappelijk werk functioneerden (de zogenoemde urgentie-opleidingen), worden toegelaten. Mede een reden voor de cursusduurverlenging. Hoewel de academies er niks voor voelden om ook havisten toe te laten, werden ze daar met het van kracht worden van de Mammoetwet toe gedwongen.

Onder meer vanwege de grote belangstelling van studenten voor het sociaal-agogisch onderwijs nam het aantal opleidingen sterk toe; een heroriëntatie bleek nodig te zijn. In 1990 is het aantal opleidingen van ongeveer vijftien naar ongeveer vijf teruggebracht. Inmiddels heeft een verdere heroriëntatie plaatsgevonden die ertoe heeft geleid dat het merendeel van het onderwijs in deze sector onder de noemer social work is geplaatst.

4.3 Gezondheidszorg

Tot ver na de Tweede Wereldoorlog was gezondheidszorgonderwijs in feite verpleegkunde, opgezet vanuit de sector zelf. De wortels daarvan liggen in de negentiende eeuw. De zogenoemde paramedische opleidingen als fysiotherapie (1968) en logopedie (1970) zijn pas nadien tot stand geko-

men als gevolg van de differentiatie en specialisatie van de ziekenzorg. Een belangrijke stimulans vormde de Wet op de paramedische beroepen (1963). Ook de paramedische opleidingen zijn ooit ontstaan door particulier initiatief en werden - in een aantal gevallen - gefinancierd door het Ministerie van Volksgezondheid.

Vrijwel alle verpleegkunde opleidingen ontstonden vanuit de gezondheidszorg zelf en dit dan vaak als in-service opleidingen. In 1878 ging aan het Binnen-Gasthuis te Amsterdam de eerste opleiding voor ziekenverpleegster van start. Maar reeds in 1843 was in die stad een 'Vereeniging voor Ziekenverpleging' opgericht die ook aan opleiden deed. In 1921 kwam de Wet op de bescherming van het diploma voor ziekenverpleging tot stand; een belangrijke mijlpaal voor de erkenning van het beroep. Onderscheid werd gemaakt tussen het diploma A (verpleegster algemeen) en het diploma B (verpleegster geesteszieken). De wet heeft tot het van kracht worden van de Wet op de beroepen in de individuele gezondheidszorg (1993) gegolden. Met het voortschrijden van de medische wetenschap ontstond behoefte aan hoger gekwalificeerde verpleegkundigen. In 1952 werd te Nijmegen de Katholieke Hogere School voor Verplegenden opgericht en bekostigd door de overheid. In 1967 werden kraamverpleging en kinderverzorging onderdeel van de basisopleiding. De opleiding bleef in-service en werd drie jaar en zes maanden. Het ingangsniveau werd minimaal mulo.

In de loop van de tijd ontstond behoefte aan een breed-inzetbare verpleegkundige die het hele veld van de zorg kon overzien. Dit heeft tot de vorming van de hbo-verpleegkunde opleiding nieuwe stijl geleid; een opleiding die ook gezien moet worden als het pendant van het volwaardig worden van het beroep verpleegkundige. In 1972 zijn in Nijmegen en Utrecht de eerste hbo-verpleegkunde opleidingen nieuwe stijl - en niet meer in-service - van start gegaan. Het waren (en zijn) dag-opleidingen van vier jaar met als ingangsniveau minimaal havo met sedert 1989 ook een deeltijdvariant. Recent zijn twee masteropleidingen gestart: nurse practitioner en physician assistant.

4.4 Kunst

Het kunstonderwijs van de hogescholen valt grofweg uiteen in opleidingen op het gebied van de beeldende kunst, de bouwkunst, het muziekvakonderwijs en het theateronderwijs; elk met een eigen en unieke geschiedenis. Met de Mammoetwet (1968) werd het ingangsniveau voor alle kunstopleidingen minimaal havo. Bovendien konden de hogescholen aan studenten de eis van aanleg stellen. Voordien was het ingangsniveau zeer divers. Bovendien bestonden er allerlei organisatorische combinaties van vo-scholen en instellingen voor kunstonderwijs. De opleidingen waren doorgaans vijf- á zesjarig. Als enige hbo-sector kende het kunstonderwijs het onderscheid tussen cursusduur en inschrijvingsduur; de inschrijvingsduur was twee jaar langer dan de cursusduur. De WHBO in 1986 voorzag in splitsing van de kunstopleidingen in een eerste fase opleiding van vier jaar en in een tweede fase opleiding van twee jaar. In de periode na 1986 is het kunstonderwijs geherstructureerd. Daarbij is de eerste fase opleiding gerealiseerd en hebben de tweede fase opleidingen (ten dele) vorm gekregen. Ingangselectie - zeer zeker voor de tweede fase - en instroombeperking waren andere elementen in die herstructurering.

De officiële wortels van sommige nog steeds bestaande opleidingen beeldende kunst liggen in een ver verleden; die in Den Haag in 1682 en die in Groningen in 1798. In de loop van de negentiende en de twintigste eeuw nam het aantal opleidingen langzaam toe. Opvallend is dat in tegenstelling tot veel andere hbo-onderwijstypen de overheid zich al vroeg in de negentiende eeuw ging bemoeien met het kunstonderwijs. De oprichting in 1817 van de nog steeds bestaande Rijksacademie van Beeldende Kunsten (geen hbo) te Amsterdam is daarvan een voorbeeld. In 1919 werd het beeldende kunstonderwijs opgenomen in de Wet op het nijverheidsonderwijs. Vooral de autonome richtingen binnen het beeldend kunstonderwijs waren daar allerminst gelukkig mee. Het zogenoemde

kunstnijverheidsonderwijs werd verleden tijd met de Wet op het voortgezet onderwijs van 1963. De middelbare kunst- en nijverheidsscholen gingen toen ook officieel ‘Academies voor Beeldende Kunsten’ heten. Het kunstonderwijs werd onderdeel van het hoger beroepsonderwijs. De cursusduur van de meeste opleidingen was en bleef vier of vijf jaar. In 1968 werd de cursusduur van de opleidingen vijf jaar. In 1991 zijn de eerste fase opleidingen beeldende kunst (vierjarig) van start gegaan. Een aantal tweede fase opleidingen (tweejarig) is in 1995 begonnen.

Afgezien van de opleidingen in Amsterdam (1909) en Tilburg (1936) zijn alle andere bouwkunstopleidingen na de Tweede Wereldoorlog van de grond gekomen. Het waren en zijn in de huidige terminologie tweede fase opleidingen die indertijd een cursusduur van doorgaans zes jaar hadden.

In 1826 zijn op initiatief van Koning Willem I te Amsterdam en Den Haag (Koninklijk Conservatorium) muziek- en zangscholen van de grond gekomen. In 1885 is in Amsterdam - en gefinancierd door het Rijk - de Hogeschool voor de Muziek van start gegaan. Pas na de Tweede Wereldoorlog zijn op initiatief van het Rijk ook in andere plaatsen muziekvakopleidingen gesticht. Voor al die zeer gemêleerde opleidingen golden sedert ongeveer 1880 centrale examens. De opleidingen zijn in 1963 opgenomen in de WVO. De opleidingen waren vijf- of zesjarig en het ingangsniveau minimaal havo. In 1994 zijn de opleidingen vierjarig geworden. De tweede fase opleidingen van twee jaar zijn in 1998 gestart. Een vergelijkbaar verhaal geldt voor de dans- en theateropleidingen (start 1874) die indertijd vier- tot zesjarig waren. De eerste fase opleidingen hier zijn in 1991 gestart; de tweede fase (van twee jaar) is gevolgd in 1995.

4.5 Landbouw

Het agrarisch hoger beroepsonderwijs en het agrarisch wetenschappelijk onderwijs in Nederland hebben een gemeenschappelijke bakermat: de in 1876 gestichte Rijkslandbouwschool te Wageningen. Toen die school in het tweede decennium van de twintigste eeuw werd opgeheven ontstond in Wageningen de Landbouwhogeschool (nu Landbouwwuniversiteit). Ongeveer tegelijkertijd werden in Groningen en Deventer de eerste middelbare landbouwscholen opgericht. Nadien is dat ook in andere plaatsen gebeurd. Zowel door de opkomst van het lager agrarisch onderwijs als van de steeds meer opleiding behoevende agrarische sector werden de middelbare landbouwscholen bij Koninklijk Besluit in 1958 omgedoopt tot hogere agrarische scholen en in 1986 tot agrarische hogescholen. Met andere woorden het agrarisch hoger beroepsonderwijs en het agrarisch wetenschappelijk onderwijs hebben een gemeenschappelijk vertrekpunt, zijn vervolgens uiteen gegaan maar komen langzamerhand weer steeds dichterbij elkaar.

Oorspronkelijk waren alle agrarische hogescholen driejarig en sloten aan op de hbs en op het gymnasium. Sommige hadden een voorbereidend jaar voor studenten met een andersoortige vooropleiding. Sommige opleidingen waren vierjarig. In 1974 is het hele agrarisch hoger beroepsonderwijs vierjarig geworden. Dit in verband met veranderingen in het voortgezet onderwijs ingevolge de Mammoetwet en veranderingen in eisen vanuit de beroepspraktijk. De huidige differentiatie in het hoger agrarisch onderwijs in de zin van verscheidenheid aan opleidingen dateert van na 1974. Momenteel bezinnen de agrarische hogescholen zich op hun positie. Samengaan met andere hogescholen of met de Universiteit Wageningen zijn opties die daarbij aan de orde komen.

4.6 Leraren

In 1797 is in Groningen de eerste ‘kweek’-school voor de opleiding tot leraar opgericht en wel door de Maatschappij tot Nut van ‘t Algemeen; een particulier initiatief dus. Dezelfde Maatschappij richtte in 1860 een kweekschool voor meisjes op in Arnhem. In de loop van de negentiende eeuw werden er naast door particuliere instellingen ook door de overheid zelf kweekscholen (1816 in

Haarlem) gesticht. In de Lageronderwijswet van 1920 werden de opleidingen tot leraar geregeld. De (vierjarige) opleidingen zouden vijfjarig worden maar werden ingevolge bezuinigingen in 1933 driejarig en daarna in 1941 weer vierjarig. In de Kweekschoolwet van 1951 kreeg de leraaropleiding een eigen wettelijke regeling en de kweekschool werd vijfjarig (drie jaar onderbouw en twee jaar bovenbouw). Dit laatste ook al omdat het instroomeisen werden verzacht om geen tekort aan onderwijzers te krijgen. De mulo was de belangrijkste toeleverancier van studenten. In 1963 werd de onderwijzersopleiding bij wet een hoger beroepsopleiding en kreeg de naam van Pedagogische Academie. In 1984 is de nieuwe lerarenopleiding basisonderwijs (drie jaar) van start gegaan en wel als integratie van de opleiding voor kleuterleidster en de lerarenopleiding lager onderwijs. Het instroomniveau werd overal minimaal havo. Met het van kracht worden van de WHBO in 1986 werd de lerarenopleiding basisonderwijs vier jaar.

Naast de lerarenopleiding basisonderwijs verzorgt het hbo eerste en tweede graads lerarenopleidingen. Vanouds waren dit de avondopleidingen; MO-A voor de tweede graadsbevoegdheid en MO-B voor de eerste graadsbevoegdheid. Met het inwerking treden van de WHBO zijn die opleidingen afgebouwd en vervangen door de tweedegraads- en de eerstegraads- lerarenopleidingen; opleidingen die in deeltijd worden gegeven. Daarnaast bestonden er ingevolge de Mammoetwet nieuwe voltijdse lerarenopleidingen (de NLO's), gericht op het vervullen van docentfuncties in het voortgezet onderwijs. Na 1986 zijn de NLO's samen gegaan met de toen gevormde tweedegraads lerarenopleidingen voortgezet onderwijs. De eerstegraads-opleidingen zijn masteropleidingen

4.7 Techniek

De start van het technisch onderwijs op hbo-niveau ligt in Rotterdam (1848), Enschede (1864) en Amsterdam (1878: Kweekschool voor Machinisten). Ingevolge particulier initiatief werden hier de eerste middelbaar technische scholen gesticht. In de loop van de negentiende eeuw - de industrialisatie trok aan - kwamen dergelijke scholen eveneens in andere plaatsen. Rond die tijd kwamen er ook enkele zeevaartscholen, alhoewel er in Amsterdam al in 1785 een Kweekschool voor de Zeevaart was opgericht. Dit stichtingsproces is na 1920 versneld mede doordat de financiële positie ingevolge de Nijverheidsonderwijswet van 1919 verbeterde. De scholen waren zeer heterogeen in achtergrond, in studieprogramma en toelatingseisen. Sommige waren driejarig, sommige waren vierjarig. Sommige hadden een voorbereidend jaar, anderen weer niet. Bij sommige was hbs vereist, bij anderen weer mulo. Van oudsher kenden de scholen een opleiding (water)bouwkunde, werktuigbouwkunde, elektrotechniek en chemische technologie. In de jaren dertig van de twintigste eeuw zijn veel activiteiten ondernomen om tot homogeniteit te komen. Langzamerhand tekende zich dit beeld af: minimaal driejarige hbs met relevante vakken en drie studiejaren plus één praktijkjaar.

Na de Tweede Wereldoorlog is het aantal scholen sterk gegroeid. In 1957 zijn de scholen getooid met het predikaat hogere technische school (hts). De hts kende een schakelklas voor hen die geen mulo-b of geen minimaal drie jaar hbs of gymnasium hadden. Mede tegen de achtergrond van kritiek dat de hts te technisch en te weinig maatschappelijk was, is aan het eind van de jaren zestig de 'hts-nieuwe stijl' van start gegaan. Bovendien werden de instroomeisen verzwakt. Alleen studenten met gymnasium of hbs-b werden tot het eerste jaar van de toen driejarige opleiding toegelaten. Studenten met een mulo of mts-diploma kwamen in een voorbereidend jaar terecht. In de praktijk betekende dit dat voor veruit de meeste studenten de hts een vierjarige opleiding was. De eerste twee jaar werden als basisstudie beschouwd. Hierna volgde het stagejaar en tot slot het afstudeerjaar. Alleen het laboratorium-onderwijs was geen vier jaar maar (ruim) drie jaar. Daarentegen duurde het nautisch onderwijs afhankelijk van de vooropleiding vier of vijf jaar. Tegen de achtergrond van de Mammoetwet (1968) verdween in 1976 het voorbereidend jaar en werd havo het mi-

nimum-ingangsniveau. Mts-ers gingen een ten dele aangepast hts-programma doorlopen. In 1986 werden die enkele hts-opleidingen die nog niet vierjarig waren ook vierjarig. (Overigens vertoont de achtergrond van de huidige technische universiteiten - tot 1986 technische hogescholen geheten - veel overeenkomst met de achtergrond van het technisch hbo.)

De jaren tachtig en negentig van de twintigste eeuw laten een diversificatie van het aanbod aan opleidingen zien. Inmiddels is dat aanbod samengebracht in vier grote clusters: engineering, bouw, applied science en informatica. In die jaren is het totaal aantal techniek-studenten ongeveer gelijk gebleven. De groei die zich in de rest van het hbo heeft voorgedaan, is aan hbo-techniek voorbij gegaan. Dit ondanks alle inspanningen van de sector zelf.

Relevante literatuur

- Binnenkade, C. (1973), *Honderd jaar opleiding tot verpleegkundige in Nederland 1872-1972*. Leiden: Stafleu.
- Boon, M., A. Schrijnen-van Gastel (1978), *Kunsten in onderzoek - plaatsbepaling van onderzoek en experiment in muziek- en theateronderwijs*. Amsterdam: Boekmanstichting.
- Bruggeman, J. (1993), *Onderwijs in meervoud. De voorgangers van de Hogeschool Rotterdam & Omstreken in historisch perspectief*. Rotterdam: HR&O.
- Commissie Referentiekader Onderwijsaanbod (1995), *Niet meer maar beter*. Den Haag: HBO-raad.
- Davids, M. (1991), *Praktisch bekeken: de geschiedenis van het hoger economisch- en administratie onderwijs in Nederland en in Rotterdam in het bijzonder, 1966-1991*. Kampen: Kok.
- Essen, M. (2006), *Kwekeling tussen akte en ideaal. De opleiding tot onderwijzer(es) vanaf 1800*. Amsterdam: Uitgeverij SUN.
- Gageldonk, C.J.G. et al (red.) (1984), *Hoger Beroepsonderwijs - in verscheidenheid naar samenhang*. Den Haag: HBO-raad/VUGA.
- Groen, A. in 't, F. Munnichs (red.) (1984), *Hoger Beroepsonderwijs in woord en beeld*. Den Haag: HBO-raad/VUGA.
- Jager, G. de (1994), *Invloedrijke beelden. Over paradigma's en hun invloed op de besturing van hogescholen*. Proefschrift Erasmus Universiteit Rotterdam.
- Joor, J., A. Beening (2001), *Van Leyster tot Leeuwenburg. Schets van de geschiedenis van de Hogeschool van Amsterdam tegen de achtergrond van de ontwikkeling van het hoger beroeps-onderwijs in Nederland en in lokaalhistorisch perspectief*. Amsterdam: Hogeschool van Amsterdam.
- Kamp, M. van der et al (red.) (1984), *De Lucaskrater - historie en analyse van en meningen over het beeldende-kunstonderwijs aan de kunstacademies in Nederland*. Assen: Van Gorcum.
- Neij, R., E. Hueting (1989), *De opbouw van een sociaal-agogische beroepsopleiding 1899-1989*. Zutphen. De Walburg Pers.
- Leijnse, F. (2000), *Hogescholen tien jaar vooruit*. Den Haag: HBO-raad.
- Leijnse, F. (2002), *Hoger onderwijs: Europees cultuurgoed in nationaal kled*. Ward Leemans Lezing Katholieke Hogeschool Leuven.
- Leune, J.M.G. (2001), *Onderwijs in verandering; reflecties op een dynamische sector*. Groningen: Wolters-Noordhoff.
- Schippers, H. (1989), *Van tusschenlieden tot ingenieurs - de geschiedenis van het hoger technisch onderwijs in Nederland*. Hilversum: Uitgeverij Verloren.
- Wieringen, A.M.L. van (1975), *De identiteit van het hoger beroepsonderwijs*. Proefschrift Universiteit van Amsterdam.
- Wieringen, A.M.L. et al (1993), *Veranderingen in het aanbod van programma's in het hoger beroepsonderwijs*. Amsterdam: Hogeschool van Amsterdam.
- Willik, J. van der (2006), *Memoires van het Hoger Laboratoriumonderwijs*. In: *Analyse*, januari, pp. 20-22.
- enkele websites:
 - 'De geschiedenis van de Hanzehogeschool'
(<http://www.hanze.nl/home/Over+de+Hanzehogeschool/Organisatie+en+Bestuur/Geschiedenis+Hanzehogeschool+Groningen.htm>)
 - 'Beknopte geschiedenis van het Landbouwonderwijs in Nederland en Groningen'
(<http://www.landzaat.info/landbouwscholen/geschiedenis.htm>)
 - 'De HTS-Autotechniek heeft een lange traditie'
(<http://www.han.nl/restyle/autotechniek/Geschiedenis.xml>)